

22707

HISTÒRIA DEL COL·LECCIONISME

1997-98

Professor : Bonaventura Bassegoda

1. Introducció. Els antecedents remots: el món antic i el medieval.
2. El col·leccionisme a la itàlia del 400. La passió arqueològica i el nou art. Els primers espais del col·leccionisme: l'Stadler.
3. Les primeres grans col·leccions del segle XVI. L'ideal cortesà, les ciències i les arts. La Wunderkammer i el gabinet d'història natural. La casa d'artista. La Galleria.
4. El gran col·leccionisme reial i aristocràtic del segle XVII. La representació del Gabinet de pintures. L'aparició del mercat artístic a Holanda.
5. Les noves tendències del col·leccionisme al segle XVIII. Els Salons, la crítica d'art i l'accés de la burgesia als hàbits col·leccionistes. Els inicis dels museus com a institucions públiques.
6. La Revolució francesa i el botí napoleònic. El concepte de patrimoni nacional. La formació dels grans museus europeus a partir de les col·leccions reials: el cas del Louvre i del Prado. La formació de museus a partir de les donacions privades amb la col·laboració de l'estat: el cas dels museus britànics.
7. El canvi de segle: el naixement de la història de l'art, la internacionalització del mercat artístic i la formació de les grans col·leccions americanes. Nota final sobre la història de la falsificació d'obres d'art.

HISTORIA DEL COL·LECCIONISME

CURS 1997-1998.

Prof. Bonaventura Bassegoda.

- 1 Introducció. Els antecedents remots: el món antic i el medieval.
- 2 El col·leccionisme a la Itàlia del 400. La passió arqueologista i el nou art. Els primers espais del col·leccionisme: l'Studiolo.
- 3 Les primeres grans col·leccions del segle XVI. L'ideal cortesà, les ciències i les arts. La Wunderkammern i el gabinet d'història natural. La casa d'artista. La Galleria.
- 4 El gran col·leccionisme reial i aristocràtic del segle XVII. La representació del Gabinet de pintures. L'aparició del mercat artístic a Holanda.
- 5 Les noves tendències del col·leccionisme al segle XVIII. Els Salons, la crítica d'art i l'accés de la burgesia als hàbits col·leccionistes. Els inicis dels museus com a institucions públiques.
- 6 La Revolució francesa i el botí napoleònic. El concepte de patrimoni nacional. La formació dels grans museus europeus a partir de les col·leccions reials: el cas del Louvre i del Prado. La formació de museus a partir de les donacions privades amb la col·laboració de l'estat: el cas dels museus britànics.
- 7 El canvi de segle: el naixement de la història de l'art, la internacionalització del mercat artístic i la formació de les grans col·leccions americanes. Nota final sobre la història de la falsificació d'obres d'art.

Obres generals i tema 1

Francis Henry TAYLOR, Artistas, príncipes y mercaderes. Historia del coleccionismo desde Ramsés a Napoleón, Luis de Caralt, Barcelona, 1960, (1948).

Maurice RHEIMS, La curiosa vida de los objetos, Luis de Caralt, Barcelona, 1965, (1959).

Germain BAZIN, El tiempo de los Museos, Daimon, Barcelona, 1969, (1967).

Paola BAROCCHI, "Storiografia e collezionismo dal Vasari al Lanzi", in Storia dell'arte italiana, vol.II, Einaudi, Torino, 1979, pp.5-81.

AAVV., Museo perché Museo come. Saggi sul Museo, De Luca editore, Roma, 1980.

Francis HASKELL-Nicholas Penny, El gusto y el arte de la Antigüedad. El atractivo de la escultura clásica (1500-1900), Alianza, Madrid, 1990, (1981).

Francis HASKELL, Pasado y presente en el arte y en el gusto, Alianza, Madrid, 1989, (1987).

Francis HASKELL, La historia y sus imágenes. El arte y la interpretación del pasado, Alianza, Madrid, 1994, (1993).

Joseph ALSOP, The rare art traditions. The history of art collecting and its linked phenomena, Thames and Hudson, London, 1982.

AAVV., The origins of the Museum. The Cabinet of curiosities in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Clarendon Press, Oxford, 1985.

Eduard HUTTINGER ed., Case d'artista. Dal Rinascimento a oggi, Bollati Boringhieri, Torino, 1992, (1985).

Simonella CONDEMI, Dal "decoro et utile" alle "antiche memorie". La tutela dei beni artistici e storici negli antichi stati italiani, Nuova Alfa editoriale, Bologna, 1987.

Cristina DE BENEDETTIS, Per la storia del collezionismo italiano. Fonti e documenti, Ponte alle Grazie, Firenze, 1991.

Vincenzo ABBATE ed., Aspetti del collezionismo in Italia da Federico II al primo novecento, Museo Regionale Pepoli, Trapani, 1993.

Alain SCHNAPP, La conquete du passé. Aux origines de l'archéologie, Carré, Paris, 1993.

Raymond CHEVALIER, L'artiste, le collectionneur et le faussaire. Pour une sociologie de l'art romain, Armand Colin, Paris, 1991.

temes 2 i 3

Jacob BURCKHARDT, L'arte italiana del Rinascimento. I collezionisti, Marsilio, Venezia, 1995, (1893-1895).

Julius von SCHLOSSER, Las cámaras artísticas y maravillosas del Renacimiento tardío, Akal, Madrid, 1988, (1908).

Robert WEISS, The Renaissance discovery of classical antiquity, Blackwell, London, 1969.

Wolfgang LIEBENWEIN, Studiolo. Storia e tipologia di uno spazio culturale, Edizioni Panini, Modena, 1988, (1977).

Wolfram PRINZ, Galleria. Storia e tipologia di uno spazio architettonico, Edizioni Panini, Modena, 1988, (1977).

AAVV., La scienza a corte. Collezionismo eclettico, natura e immagine a Mantova fra Rinascimento e Manierismo, Bulzoni, Roma, 1979.

Adalgisa LUGLI, Naturalia et Mirabilia. Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa, Mazzotta, Milano, 1983.

Paula FINDLEN, Possesing nature. Museums, collecting and scientific culture in early modern Italy, California University Press, 1994.

Rodolfo LANCIANI, Storia degli scavi di Roma e notizie intorno le collezioni romane di antichità, Quasar, Roma, 1990-1995, (1909).

AAVV., Memoria dell'antico nell'arte italiana, vol.I, Einaudi, Torino, 1984.

- AAVV., Il Campidoglio all'epoca di Raffaello, Electa, Milano, 1984.
- Marcello FAGIOLO ed., Roma e l'antico nell'arte e nella cultura del Cinquecento, Istituto della Enciclopedia italiana, Roma, 1985.
- AAVV., Da Pisanello alla nascita dei Musei Capitolini. L'antico a Roma alla vigilia del Rinascimento, Mondadori-De Luca, Roma, 1988.
- Silvia DANESI SQUARZINA ed., Roma centro ideale della cultura dell'antico nei secoli XV e XVI. Da Martino V al Sacco di Roma 1417-1527, Electa, Milano, 1989.
- Carlo PIETRANGELI, I Musei Vaticani, cinque secoli di storia, Edizioni Quasar, Roma, 1985.
- Peter BURKE, The Renaissance sense of the past, Edward Arnold, London, 1969.
- Philip JACKS, The antiquarian and the myth of antiquity. The origins of Rome in Renaissance Thought, Cambridge University Press, 1993.
- Silvie BEGUIN ed., Le Studiolo d'Isabella d'Este, Editions des Musées Nationaux, Paris, 1976.
- Luciano CHELES, The Studiolo of Urbino. An iconographic investigation, Reichert Verlag, Weisbaden, 1986.
- AAVV., Federico di Montefeltro. Lo stato, le arti, la cultura, Bulzoni editore, Roma, 1986.
- Egon VERHEYEN, The paintings in the Studiolo of Isabella d'Este at Mantua, New York University Press, 1971.
- Clifford Malcolm BROWN, La Grotta di Isabella d'Este, Arcari editore, Mantova, 1985.
- Leandro VENTURA ed., Isabella d'Este i luoghi del collezionismo, Il Bulino, Modena, 1995.
- AAVV., Il tesoro di Lorenzo il Magnifico. Repertorio delle gemme e dei vasi, Sansoni, Firenze, 1980.

P.BAROCCHI ed., Il Giardino di San Marco. Maestri e compagni del giovane Michelangelo, Silvana editoriale, Cinisello Balsamo-Milano, 1992.

Luciano BERTI, Il principe dello Studiolo. Francesco I dei Medici e la fine del Rinascimento fiorentino, Edam, Firenze, 1967.

AAVV., Le arti del principato Mediceo, SPES, Firenze, 1980.

AAVV., Palazzo Vecchio: comittenza e collezionismo medicei, Centro Di, Firenze, 1980.

Marco DEZZI BARDESCHI ed., Lo Stanzino del Principe in Palazzo Vecchio. I concetti, le immagini, il desiderio, Le Lettere, Firenze, 1980.

Hugh TREVOR-ROPER, Princes and Artists. Patronage and ideology at four Habsburg courts 1517-1633, Thames and Hudson, London, 1976.

Krzysztof POMIAN, Collectioneers, amateurs et curieux. Paris, Venice: XVI-XVIII siècle, Gallimard, Paris, 1987.

Janet COX-REARICK, The Collection of Francis I Royal Treasures, Abrams, New York, 1996, (1995).

R.J.W. EVANS, Rudolf II and his world. A study in intellectual history 1576-1612, Clarendon Press, Oxford, 1984, (1973).

Thomas DACOSTA KAUFMANN, L'école de Prague. La peinture à la cour de Rodolphe II, Flammarion, Paris, 1985.

Clare ROBERTSON, "Il gran Cardinale". Alessandro Farnese, Patron of the Arts, Yale University Press, 1992.

Roberto ZAPPERI, Eros e Controriforma. Preistoria della galleria Farnese, Bollati Boringhieri, Torino, 1994.

Lucia FORNARI SCHIANCHI ed., I Farnese. Arte e Collezionismo, Electa, Milano, 1995.

Lucia FORNARI SCHIANCHI ed., I Farnese. Arte e collezionismo. Studi, Electa, Milano, 1995.

Jeffrey M. MULLER, Rubens: The artist as collector, Princeton U.P., 1989.

temes 4, 5 i 6.

Miguel MORAN-Fernando CHECA, El coleccionismo en España. De la cámara de maravillas a la galería de pinturas, Cátedra, Madrid, 1985.

Stephen N. ORSO, Philip IV and the decoration of the Alcázar of Madrid, Princeton University Press, 1986.

Fernando CHECA ed., El Real Alcázar de Madrid. Dos siglos de arquitectura y coleccionismo en la corte de los Reyes de España, Nerea, Madrid, 1994.

Jonathan BROWN-John H. ELLIOTT, Un palacio para el Rey. El Buen Retiro y la corte de Felipe IV, Revista de Occidente-Alianza editorial, Madrid, 1981, (1980).

Marcus B. BURKE, Private Collections of Italian Art in 17th Century Spain, UMI, Ann Arbor, 1991, (2 vol.).

Jonathan BROWN, El triunfo de la pintura. Sobre el coleccionismo cortesano en el siglo XVII, Nerea, Madrid, 1995.

Hugh TREVOR-ROPER, The plunder of the arts in the seventeenth Century, Thames and Hudson, London, 1970.

Arthur MACGREGOR ed., The Late King's Goods. Collections, Possessions and Patronage of Charles I in the Light of the Commonwealth Sale Inventories, Oxford University Press, 1989.

Iain PEARS, The Discovery of Painting. The Growth of Interest in the Arts in England, 1680-1768, Yale University Press, 1988.

Christopher LLOYD, The Queen's Pictures. Royal Collectors through the Centuries, National Gallery Publications, London, 1991.

J.H. PLUMB, Royal Heritage. The story of Britain's Royal builders and collectors, British Broadcasting Corporation, London, 1977.

Antoine SCHNAPPER, Le Géant, la licorne et la tulipe. Collections et collectionneurs dans la France du XVII siècle, Flammarion, Paris, 1988.

- Antoine SCHNAPPER, Curieux du Grand Siècle. Collections et collectionneurs dans la France du XVII siècle, Flammarion, Paris, 1994.
- AAVV., Mazarin. Homme d'État et collectionneur 1602-1661, Bibliothèque Nationale, Paris, 1961.
- AAVV., Colbert 1619-1683, Hotel de la Monnaie, Paris, 1983.
- AAVV., Collections de Louis XIV, dessins, albums, manuscrits, Editions des musées nationaux, Paris, 1977.
- Arnauld BREJON de LAVERGNEE, L'inventaire Le Brun de 1683. La collection des tableaux de Louis XIV, Editions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1987.
- S.SPETH-HOLTERHOFF, Les peintres flamands de cabinets d'amateurs au XVII siècle, Bruxelles, 1957.
- Matías DIAZ PADRON- Mercedes ROYO-VILLANOVA, David Teniers, Jan Brueghel y los Gabinetes de Pinturas, Museo del Prado, Madrid, 1992.
- Annalisa SCARPA SONINO, Cabinet d'Amateur. Le grandi collezioni d'arte nei dipinti dal XVII al XIX secolo, Berenice, Milano, 1992.
- John MONTIAS, Le marché de l'art aux Pays-Bas XV-XVII siècles, Flammarion, Paris, 1996.
- Francis HASKELL, Patronos y pintores. Arte y sociedad en la Italia barroca, Cátedra, Madrid, 1984, (1963).
- Simona SAVINI BRANCA, Il collezionismo veneziano del 600, L.S.Olschki, Firenze, 1965.
- Roberto CANNATÀ-Maria Lucrezia VICINI, La Galleria di Palazzo Spada. Genesi e Storia di una collezione, Edizioni d'Europa, Roma, s.a. (1993).
- Alessandro LUZIO, La Galleria dei Gonzaga venduta all'Inghilterra nel 1627-1628, F.Cogliati, Milano, 1913.
- AAVV., Enciclopedismo in Roma barocca. Athanasius Kircher e il Museo del Collegio Romano tra Wunderkammer e museo scientifico, Marsilio, Venezia, 1986.

Donatella L. SPARTI, Le collezioni dal Pozzo. Storia di una famiglia e del suo museo nella Roma seicentesca, Panini, Modena, 1992.

AAVV., The Paper Museum of Cassiano dal Pozzo, British Museum Publications, London, 1993.

Jadranka BENTINI ed., Quadri Rinomatissimi. Il collezionismo dei Pio di Savoia, Artioli editore, Modena, 1994.

AAVV., La Pinacoteca Ambrosiana, Neri Pozza editore, Vicenza, 1969.

Rosalba TARDITO, Brera. Storia della pinacoteca e delle sue collezioni, Cantini, Firenze, 1986.

Barbara AGOSTI, Collezionismo e archeologia cristiana nel Seicento. Federico Borromeo e il medioevo artistico tra Roma e Milano, Jaca Book, Milano, 1996.

Giuseppe BERTINI, La Galleria del Duca di Parma. Storia di una collezione, Parma, 1987.

Renato RUOTOLO, Mercanti-collezionisti fiamminghi a Napoli: Gaspare Roomer e i Vandeneynnden, G. Scarpati, Napoli, 1982.

Gerard LABROT, Collections of Paintings in Naples 1600-1780, K.G.Saur, Munich, 1992.

AAVV., I tesori dei d'Avalos. Committenza e collezionismo di una grande famiglia napoletana, Casa editrice Fausto Fiorentino, Napoli, 1994.

Antonio VANNUGLI, La collezione Serra di Cassano, Edizioni 10/17, Salerno, 1989.

Francesca CAPPELLETTI-Laura TESTA, Il trattenimento di Virtuosi. Le collezioni secentesche di quadri nei Palazzi Mattei di Roma, Argos edizioni, Roma, 1994.

Stella RUDOLPH, Niccolò Maria Pallavicini. L'ascesa al "tempio della virtù" attraverso il mecenatismo, Ugo Bozzi, Roma, 1995.

Marilena BOSCO ed., La Galleria palatina. Storia della quadreria granducale di Palazzo Pitti, Firenze, 1982.

- AAVV., La città degli Uffizzi, Sansoni, Firenze, 1982.
- Daniela GALLO, Filippo Buonarroti e la cultura antiquaria sotto gli ultimi Medici, Cantini, Firenze, 1986.
- Irene FAVARETTO, Arte antica e cultura antiquaria nelle collezioni venete al tempo della Serenissima, L'Erma di Bretschneider, Roma, 1990.
- Johannes WINKLER, La vendita di Dresda, Edizioni Panini, Modena, 1989.
- R.F. OVENELL, The Ashmolean Museum 1683-1894, Clarendon Press, Oxford, 1986.
- Frank HERRMANN, The English as Collectors; a documentary christomathy, selected, introduced, and annotated by ..., London, 1972.
- Edward MILLER, That Noble Cabinet. A History of the British Museum, Athens, Ohio, 1974.
- Clive WAINWRIGTH, The Romantic Interior. The British Collector at Home 1750-1850, Yale University Press, 1989.
- Jeannie CHAPEL-Charlotte GERE, The Fine and Decorative Art Collections of Britain and Ireland, Weidenfeld and Nicolson, London, 1985.
- Per BJURSTRÖM ed., The Genesis of the Art Museum in the 18th Century, Nationalmuseum Stockholm, 1993.
- Annie-France LAURENS- Krzysztof POMIAN eds., L'anticomanie. La collection d'antiquités aux 18 et 19 siècles, Editions de l'école des hautes études en sciences sociales, Paris, 1992.
- Jolynn EDWARDS, Alexandre-Joseph Paillet: expert et marchand de tableaux à la fin du XVIIIe siècle, Arthéna, Paris, 1996.
- Yveline CANTAREL-BRESSON ed., La naissance du Musée du Louvre. La politique muséologique sous la Revolution d'après les archives des musées nationaux, Editions de la Réunion des Musées Nationaux, Paris, 1981, 2 vol.
- Edouard POMMIER, Le problème du musée à la veille de la Révolution, Montargis, Musée Girodet, 1989.

Andrew McCLELLAN, Inventing the Louvre. Art, Politics, and the Origins of the Modern Museum in Eighteenth-Century Paris, Cambridge University Press, 1994.

Michel BEURDELEY, La France à l'encan 1789-1799. Exode des objets d'art sous la Révolution, Librairie Jules Tallandier-Office du Livre, Paris-Fribourg, 1981

Louis REAU, Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français, Hachette, Paris, 1959, (2 vol.).

Cecil GOULD, Trophy of Conquest. The Musée Napoléon and the Creation of the Louvre, Londres, 1965.

Paul WESCHER, I furti d'arte. Napoleone e la nascita del Louvre, Einaudi, Torino, 1988, (1976).

Gaspard MONGE, Dall'Italia (1796-1798). a cura di Sandro Cardinali e Luigi Pepe, Sellerio editore, Palermo, 1993.

Jean-Baptiste-Pierre LE BRUN, Réflexions sur le Muséum national. 14 janvier 1793, Editions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1992.

Pierre LELIEVRE, Vivant Denon. Homme des Lumières, "ministre des arts" de Napoléon, Picard, Paris, 1993.

Louis COURAJOD, Alexandre Lenoir, son journal et le musée des monuments français, Paris, 1878-1887, 3 vol.

AAVV., Les donateurs du Louvre, Editions de la Reunion des Musées Nationaux, Paris, 1989.

Francis HASKELL, Rediscoveries in Art. Some aspects of taste, fashion and collecting in England and France, Phaidon, London, 1976.

Francis HASKELL, Arte e linguaggio della politica e altri saggi, SPES, Firenze, 1978.

Francis HASKELL ed., Saloni, Gallerie, Musei e loro influenza sullo sviluppo dell'arte dei secoli XIX e XX, Clueb, Bologna, s.a., (1980).

Daniel J. SHERMAN, Worthy Monuments: art museums and the politics of

culture in XIXth century France, Harvard University Press, 1989.

AAVV., Les Musées en Europe à la veille de l'ouverture du Louvre, Klincksieck, Paris, 1994.

Albert BOIME, Artisti e imprenditori, Bollati Boringhieri, Torino, 1990, (1976, 1979, 1990).

Chantal GEORGEL, La jeunesse des Musées. Les musées de France au XIX siècle, Editions de la Réunion des Musées nationaux, Paris, 1994.

Giles WATERFIELD ed., Palaces of Art. Art Galleries in Britain 1790-1990, Dulwich Picture Gallery, Londres, 1991.

John PHYSICK, The Victoria and Albert Museum, London, 1982.

Ian JENKINS, Archaeologists and Aesthetes in the Sculpture Galleries of the British Museum 1800-1939, British Museum Press, London, 1992.

Francis HASKELL ed., Anatole Demidoff prince of San Donato (1812-1870), The Trustees of the Wallace Collection, London, 1994.

Pauline PREVOST-MARCILHACY, Les Rothschild batisseurs et mecènes, Flammarion, Paris, 1995.

José de AZEREDO PERDIGAO, Calouste Gulbenkian collectionneur, Fondation Gulbenkian, Lisbonne, 1979.

Isadora J. ROSE WAGNER, Manuel Godoy patrón de las artes y coleccionista, Universidad Complutense, Madrid, 1983, (2 vol.).

Javier GONZALEZ SANTOS, Jovellanos aficionado y coleccionista, Ajuntamiento de Gijón, 1994.

Miguel LASSO DE LA VEGA, Mr. Frédéric Quilliet, comisario de Bellas Artes del gobierno intruso 1809-1814, Madrid, 1933.

Mariano de MADRAZO, Historia del Museo del Prado 1818-1868, Madrid, 1945.

Alfonso E. PEREZ SANCHEZ, Pasado, presente y futuro del Museo del Prado, Fundación Juan March, Madrid, 1977.

Antonio RUMEU DE ARMAS, Origen y fundación del Museo del Prado, Instituto de España, Madrid, 1980.

Santiago ALCOLEA BLANCH, El Museo del Prado, Polígrafa, Barcelona, 1991.

Javier PORTUS, Museo del Prado. Memoria escrita 1819-1994, Museo del Prado, Madrid, 1994.

Gonzalo ANES, Las colecciones reales y la fundación del Museo del Prado, Amigos del Museo del Prado, Madrid, 1996.

Ilse HEMPEL LIPSCHUTZ, La pintura española y los románticos franceses, Taurus, Madrid, 1988, (1972).

Jeannine BATICLE-Cristina MARINAS, La Galerie espagnole de Louis-Philippe au Louvre 1838-1848, Editions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1981.

María de los Santos GARCIA FELGUERA, La fortuna de Murillo, (1682-1900), Diputación Provincial de Sevilla, 1989.

María de los Santos GARCIA FELGUERA, Viajeros, eruditos y artistas. Los europeos ante la pintura española del siglo de Oro, Alianza, Madrid, 1991.

tema 7

Aline B.SAARINEN, I grandi collezionisti americani, dagli inizi a Peggy Guggenheim, Einaudi, Torino, 1977, (1958).

AAVV., In August Company. The collections of the Pierpont Morgan Library, Abrams, New York, 1993.

Walter Mair WHITEHILL, Museum of Fine Arts Boston. A Centennial History, Harvard U.P., 1970, (2 vol.).

Howard HIBBARD, The Metropolitan Museum of Art, Harper and Row, New York, 1980.

Philip KOPPER, America's National Gallery of Art. A gift to the nation, Abrams, New York, 1991.

- AAVV., A Gift to America. Masterpieces of European painting from Samuel H.Kress collection, Abrams, New York, 1994.
- AAVV., A History of the Hispanic Society of America Museum and Library 1904-1954, Hispanic Society, New York, 1954.
- Beatrice Gilman PROSKE, Archer Milton Huntington, The Hispanic Society of America, New York, 1965.
- AAVV., Harvard's Art Museums, 100 years of Collecting, Abrams, New York, 1996.
- Thomas LAWTON- Linda MERRILL, Freer. A Legacy of Art, Abrams, New York, 1993.
- AAVV., "The Spirit of Genius". Art at the Wadsworth Atheneum, Hudson Mills Press, New York, 1992.
- AAVV., In Pursuit of Quality. The Kimbell Art Museum, The Kimbell Art Museum Editions, Fort Worth, 1987.
- José MARIN-MEDINA, Grandes coleccionistas, siglos XIX y XX, Edarcon, Madrid, 1988.
- José MARIN-MEDINA, Grandes marchantes, siglos XVIII, XIX y XX, Edarcon, Madrid, 1988.
- Fritz LUGT, Répertoire des catalogues de ventes publiques intéressant l'art ou la curiosité, La Haye, 1938 i 1953.
- Nicholas FAITH, Sold. The Rise and Fall of the House of Sotheby, Macmillan Publishing Company, New York, 1985.
- Michel BEURDELEY, Trois siècles des ventes publiques, Office du Livre, Fribourg, 1988.
- Sylvia SPRIGGE, Berenson. A Biography, George Allen, London, 1960.
- Umberto MORRA, Del arte y la vida. Coloquios con Berenson, F.C.E., México, 1968, (1963).
- Nicky MARIANO, Quarant'anni con Berenson, Sansoni, Firenze, 1969,

(1967).

Meryle SECREST, Being Bernard Berenson. A Biography, Holt, New York, 1979.

Ernest SAMUELS, Bernard Berenson. The Making of a legend, Harvard University Press, 1987.

S.N.BEHRMAN, Duveen, A.Deutsch, London, 1986, (1952).

Colin SIMPSON, The partnership. The secret association of Bernard Berenson and Joseph Duveen, The Bodly Head, London, 1987.

Peggy GUGGENHEIM, Una vida para el arte, Parsifal ediciones, Barcelona, 1990, (1962).

Anne DISTEL, Les collectionneurs des impressionistes, amateurs et marchands, La Bibliothèque des Arts, Editions Trio, Düdingen, 1989.

Robert JENSEN, Marketing Modernism in Fin-de-siècle Europe, Princeton U.P., 1994.

Douglas COOPER ed., Grandes colecciones particulares, Plaza y Janés, Barcelona, 1964, (1963).

Lynn GAMWELL- Richard WELLS eds., Sigmund Freud and Art. His personal collection of antiquities, Thames and Hudson, London, 1989.

Pierre ASSOULINE, En el nombre del arte. Biografía de D.H.Kanhweiler, Ediciones B, Barcelona, 1990, (1988).

Ambroise VOLLARD, Memorias de un vendedor de cuadros, Destino, Barcelona, 1983, (1946).

Gerald REITLINGER, The Economics of Taste. The rise and fall of picture prices 1760-1960, Barrie and Rockliff, London, 1961.

Gerald REITLINGER, The Economics of Taste. The rise and fall of objects d'art prices since 1750, Barrie and Rockliff, London, 1963.

Raymonde MOULIN, Le marché de la peinture en France, Minuit, Paris, 1989, (1967).

Karl E. MEYER, El saqueo del pasado. Historia del tráfico internacional ilegal de obras de arte, F.C.E., México, 1990, (1973).

Emile BAYARD, L'art de reconnaitre les fraudes, Paris, 1920.

Otto KURZ, Falsi e falsari, Neri Pozza, Venezia, 1961, (1948).

Frank ARNAU, El arte de falsificar el arte, Noguer, Barcelona, 1961.

Ann WALDRON, True or false?. Amazing Art Forgeries, Hustings House Publishers, New York, 1983.

Denis DUTTON ed., The Forger's Art. Forgery and the Philosophy of Art, University of California Press, 1983.

Pierre dalla VIGNA, L'opera d'arte nell'età della falsificazione, Mimesis, Milano, 1987.

Mark JONES ed., Fake?. The Art of Deception, British Museum Publications, London, 1990.

Eric HEBBORN, Troppo bello per essere vero. Autobiografia di un falsario, Neri Pozza, Vicenza, 1994, (1991).